

edicija

džepni **a** – ESEJI
n
a
g
r
e
w

urednik
Alen Bešić

Naslov izvornika:

Jerzy Jarniewicz
Gościnność słowa. Szkice o przekładzie literackim, 2012
© by Jerzy Jarniewicz, 2012

Eseji izabrani iz knjige *Tłumacz między innymi. Szkice o przekładach, językach i literaturze*, 2018.

Licensed by Zakład Narodowy im, Ossolińskich, Wrocław, Poland
© by Jerzy Jarniewicz, 2018
All rights reserved.

© za srpsko izdanje Kulturni centar Novog Sada, 2021.

© za prevod Milica Markić i Kulturni centar Novog Sada, 2021.

The translation was kindly supported by the Fund for
Central & East European Book Projects, Amsterdam

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti niti
reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene saglasnosti izdavača.

Ježi Jarnjevič

sizif pobednik

Ogledi o književnom prevodu

s poljskog prevela Milica Markić

NIGHT THOUGHTS I

NACHTGEDANKEN

Prevodiočeva noćna zapažanja

Manje-više gluvo doba noći, i tišina koja harmonično beleži čak i zvuk voza u daljini. Kroz prozor se vide tuđa okna. Tuđa svetla, žučkasta i raspršena – još neko u ovo doba ne spava. Na stolu je ono što se prevodi danas i što će još neko vreme biti aktuelno. U toj noćnoj tišini prevodiocu padaju na pamet ideje kojima se najmanje nadao. Začkoljice, stupice, čvorovi, kvrge – sve što je preko dana tvrd orah, težak zalogaj, sve te neukrotive reči, nejasne fraze, suglasnički šumovi i škrkuti – noću nalaze svoja rešenja. U tom rasplnutom vremenu mrak dočekuje misli koje kao da svode svoj dnevni bilans, inventarišu nagomilane reči i rečenice, povezuju ih i prave neočekivane konfiguracije. Nešto počinje da se dešava između reči i reči, možda baš zato što se taloži tišina kasnog noćnog sata, a pamet, iscrpljena dnevnim događajima, sve manje svesna same sebe, opusti se i zažmuri na to odsustvo discipline. U tom noćnom opuštanju značajnu ulogu ima špartanje do kuhinje, kuvanje čaja s predumišljajem, ponekad kafe, ponekad i jednog i drugog, i sve je to takozvana „prokrastinacija“. Desi se da se na stolu pored rečnika nađu i čaša vina ili čaša viskija. Utišani Čarli Hejden ili *Shenandoah* Kita Džereta instalirani u noćnu atmosferu održavaju stanje radne budnosti. Ujutru prilazim stolu, čitam to što sam te noći napisao. Jedan deo ideja na dnevnom svetlu

prihvatam, a sve ostalo vidim kao običnu tlapnju zrelu za brisanje: *select and delete*. Zaboraviti.

Noć je vreme za prevodioca. Vreme najintimnijeg susreta s tekstom na koji poziva prevodilačka profesija. To je vreme intimnosti, i oslobođenosti od stida bez koje – odgovorno i svestan posledica to tvrdim – ništa suštinsko ne nastaje. Vreme za otkrivanje osetljivog donjeg dela stomaka, za skiciranje mape sopstvene slabosti, za katalogizovanje izgubljenih bitaka. Nema više onog snebivanja izazvanog osećajem bespomoćnosti s rečima. Lišen stida blenem u jednu rečenicu i prihvatam da mi ona ništa ne govori. Noću mi ne smeta vlastita nedoraslost jednom Džojosu, ili, (simbolički), Safoni, Šekspiru, barem jednoj sestri Bronte, tim gigantima koje prevodimo na svoj jezik. Ali, isto tako, i uprkos tome to je – vreme maštovitog delanja, doba odvažnosti i rizika koji prevazilazi granice onoga na šta se usuđujemo danju. Prevodilac i tekst noću ulaze u odnos bratimljenja protivrečnosti, tih specifičnih odlika prevodilačke prakse: oholosti i skromnosti, slabosti i transgresije, želje da se pokoriš i želje da se oslobodiš, vere i nepoverenja. Prevodilac zauzima prostor nedovršene definisanosti, po kojem padaju kao pokošeni svi koji bi hteli da jasno i jednoznačno odrede njegovu profesiju.

Počecu od deklaracije nevere: ne verujem u književni prevod. Za mene, koji se preko trideset godina bavim prevodjenjem, to je rizična, kaskaderska deklaracija koja dovodi u pitanje i mene i moju sabraću po struci. Uprkos tome ponoviću: što duže prevodim, sve sam uvereniji da je prevod nemoguća delatnost. A opet, što duže prevodim, sve više verujem da vršenje te nemoguće delatnosti ima smisla. I da ima smisla prevoditi opet i nanovo, *da capo*, iako nikako nismo blizu meti. Jer prevod je disciplina u kojoj nema mete. I zato bi

pokrovitelj prevodilaca trebalo da, pored Jeronima, bude i mitski osnivač Korinta koji je gurao kamen uzbrdo.

Citirajući zgodnu formulu Roberta Frosta: „poezija je ono što u prevodu nestaje“, Piter Levi, engleski pesnik i prevodilac, pod čijim sam budnim okom nekada učio da čitam poeziju, dorekao je: „Tačno je da mnogo toga nestaje u prevodu, ali još više nestaje kada se ne prevodi.“ To svakako nije odgovor na problem neprevodivosti na koji reaguju teoretičari prevoda. Ta tvrdnja je praksa koja pitanje s nivoa teorije premešta na nivo napora i postignuća čitavih naraštaja prevodilaca: književnost je neprevodiva, ali se prevodi. Taj odgovor je presecanje gordijskog čvora, pod njim se potpisujem. U razmišljanjima o prevodu poći ću tim putem, putem Pitera Levija, putem koji je obeležen prevodilačkom praksom koja se razvija bočno od teorijskih razmatranja, a ponekad i nasuprot njima. Tako je, prevod je nešto nemoguće, i tako je – mi svejedno prevodimo. I pri tome imamo osećaj da smo uradili posao.

Ne tvrdim: književnost je neprevodiva, a **uprkos tome** ona se prevodi – to je već previše očigledno. U ovoj knjizi govoriću nešto drugo: književnost je neprevodiva, i **baš zbog toga se** i prevodi. Štaviše, neprevodivost obrazlaže postojanje prevoda kao takvog, zato što bez kreativnosti nema prevoda. Dok iznosim ovde čitaocu svoje sumnje u mogućnost prevoda, imam u vidu književni prevod, koji je imanentno protivrečan pojam: najjednostavnije rečeno, tu treba reći to isto, ali na drugom jeziku, to jest drugačije. Isto, ali drugačije. U književnosti međutim (pre svega u književnosti) to **kako se** govori jeste ono **što se** govori. A kad se govori drugačije, govori se nešto drugo. Neće se reći to isto kad se govori drugačije. I pogotovo ako si prevodilac, nikad nije naodmet podsetiti da je književnost očigledno poistovećivanje forme i sadržaja,

ili korišćenje forme na takav način da ona postaje sadržaj. Onaj ko prevodi poeziju na prozu pravi kardinalnu grešku – s pravom je podsećao Stanislav Baranjčak,¹ jer tako obezvređuje formu prevedenog teksta i izvlači iz njega samo ono što se van te forme dâ parafrazirati, izvlači, dakle, tek nešto malo, ali ne i ono najvažnije. Prevod je, dakle, fundamentalno paradoksalna delatnost. Prevod je kad iz nužde govorimo nešto drugo, jer kada menjamo jezik, onda menjamo formu, a kad menjamo formu, onda menjamo značenje, mada bismo mi, prevodioci, po definiciji, trebalo da svojim prevodom kažemo isto što govori i original.

Pošto je prevod iznutra protivrečan pojam, i raditi ga je nemoguća logika, Sizifov posao, šta onda preostaje nama, književnim prevodiocima koji uz kafu i uz muziku *The Melody at Night with You* dreždimo noću za radnim stolom? Pa isto što su i do sada radili svi prevodioci književnosti: da stvaramo. Da stvaramo novi tekst. A ako treba, i nov jezik.² Jer književni prevod nije parazitska ili sekundarna delatnost prepuštena diktaturi originala. To je književna disciplina, prevodilac je, takoreći, stvaralac ili, kao što reče Niče, „onaj koji razbija tablice i stare vrednosti“³. Prevod (translacija) i prekoračenje (transgresija) – vezuje nešto više od zajedničkog prefiksa.

¹ S. Baranjčak, „Mali, ali maksimalistički translatološki manifest ili: pravdanje zbog toga što se prevode pesme i zbog toga da bi se objasnilo drugim prevodiocima da za većinu prevedenih pesama nema objašnjenja“ – „Spaseno u prevodu“ (Ocalone w tłumaczeniu), Poznanj, 1992, str. 33.

² Kšištof Bartnjicki tvrdi da je, prevodeći *Fineganovo bdenje* Džemsa Džojso, delo napisano ličnim jezikom, stvorio dijalekt tog jezika. „To uopšte nije prevodenje sa engleskog na poljski, nego sa džojsovskog jezika bdenja u poljsku verziju tog 'bdenjskog' jezika.“ U: „Džems Džojso je pao s Vavilonske kule“ (Książki. Magazyn do czytania 2012, br. 4).

³ F. Niče, *Tako je govorio Zaratustra* (prevod Branimir Živojinović).

Prevod književnog teksta dostojan tog naziva iziskuje od prevodioca da, u suštini, donosi iste odluke kao i autor. Prevodilac mora da vaga reči, da ih suočava, podešava, prilagođava, usavršava. Mora da proizvodi rečeničku muziku i da proverava kako ta muzika odzvanja. Mora da izmišlja reči koje rečnik ne zna, a kad treba, čak i da narušava jezičke norme jezika na koji prevodi. Mora da isprobava različite varijante svog govora, od uličnog do službenog, od kristalno čistog do degradiranog i muzgavog, od jezika koji je čuo do jezika koji je sam izmislio. Mnogo toga što „mora“ sablažnjava teoretičare koji zagovaraju deskriptivizam, jer govoriti o radu prevodioca znači govoriti isključivo o iskorišćavanju svih jezičkih modaliteta, i nikako drugačije to ne vidim. A oni koji dobijaju ospice od tog „mora“ molim da me ubede u to da prevodilac ne mora reći da vaga, suočava, podešava, usavršava.

Naslov ovog diska glasi *Quiet Nights*. Truba Majlsa Dejvisa, Dejvisa kog bi malo ko prepoznao u muzici *bossa nova*. Pa ipak, mada je ploča kratkog trajanja, snimljena pomalo pod pritiskom izdavača i hladno dočekana, Majls Dejvis ovde ni sa kim ne pregovara: on taj žanr prihvata, izvodi ga na svoj način. Otiskuje se od orkestra Žila Evansa i, tako odvojen, izvodi u vazduhu figure kao Latinosi, ali svakom notom podseća na sebe, demonstrira svoju trubačku maestralnost. To je njegov dah, njegova signatura na kompozicijama Žobima, Rodžersa, Legranda. Muzika koja je nekrivotvoriva, neprevodiva, koja, ako možemo verovati Vikipediji, dolazi iz brazilskog slenga i znači: šarm, talenat, urođeni dar. Na našem jeziku rekli bismo *bosa nova*. Na našem jeziku rekli bismo džez.

Dok prevodim, moj maternji jezik postaje govor Džemsa Džojisa, Filipa Rota, Rejmonda Karvera, Nadin Gordimer,

Rozmari Tonks ili Nula Nigolan. Južnoafrikanka, Engleskinja, Irkinja. Stvarajući jezik svog prevoda, omogućavam drugim glasovima da govore kroz mene. *Je est une autre*,⁴ Remboova deklaracija iz *Pisma vidovnjaka*, dobija nov smisao u kontekstu studija prevođenja. Kad govorim u svoje ime, govorim kao da sam neko drugi, ili kao da neko drugi iz mene govori, kao da je ja, prevodilac sam sebi. Interesantno da se ovo „kao da je“ često pojavljuje u rasuđivanju prevodilačkog rada. Možda zato što prevod ima mnogo toga zajedničkog s pretvaranjem, a prevodilac je – opsenar. Zbog toga se prevodilački impuls najčešće – kao i sada – javlja usred noći, kad granica između sna i jave, između istine i izmišljanja, između ja i ne-ja, lako sklizava i pomera se. Hibridno vreme, *quiet nights of quiet stars*.

Dok govorim, osluškujem svoje reči, njihov ritam i intonaciju, nešto što dolazi iz mene, što ne mogu da kontrolišem. Pozajmljujući svoj glas tuđinu, u isti mah preuzimam tuđinov glas. Kretanja je obostrana. Prevod Džojasa na poljski proširuje prostor poljskog jezika, ali ga i umnožava, a možda – i samog Džojasa produbljuje. Šekspir preveden na poljski obogaćuje moj jezik, ali i oslobađa nove mogućnosti elizabetanskih tekstova. Prevodilac koji prevedenom delu daje svoj glas jednako je neverodostojan kao prevodilac koji hoće da nas ubedi u to da se u prevodu odaziva samo taj prvi, tuđi glas. Prevod je umetnost skrivene polifonije. Ne verujem u prevode koji govore jednim, makar i najčistijim glasom.

⁴ Jer JA, to je neko drugi. Ako se bakar probudi kao truba, za to nikako ne snosi on krivicu – čuveni Remboov citat o interpretiranju različitih selfova, iz pisma koje je napisao Polu Demeniju, a nazvao programskim pismom. Prevod Nikola Bertolino. (*Prim. prev.*)

Ili drugim rečima, a o istom: *Night Prayers*, ploča Kronos kvarteta iz 1994. godine, ili „Noćne molitve“ počinju pesmom pevača iz Tuve.⁵ Pevaju na grleni način karakterističan za tuvansku kulturu, zvani *chöömej*, koji omogućuje da se izvuče nekoliko zvukova istovremeno, od basa do visokog zvižduka, tako da pevač ostvari harmoniju sa samim sobom. Kad slušam to pevanje, imam utisak da se u pevaču odaziva neko drugi, kao da se u njegovom grlu pored vlastitog ugnezdio još nečiji glas. Prvi glas, iskonski, drevni, možda iz carstva mrtvih koji nas nije dokraja napustio, a podseća nas na sebe noću, iza leđa, ispod kože, iz grkljana. I dok tako noću prevodim, tuvinsko grleno pevanje, to međusobno sazvučje visokih i niskih, naših i stranih, prastarih i savremenih zvukova, ulazi mi u glavu, prati me.

Pa ipak, da se vratimo jeziku. Taj strani glas, odnekud iz dubine, iz vremena koja ne pamtim, iz prostora na kojima nisam bio, ne samo da razlabavljuje pravila poljskog jezika i u njemu vrši pretumbačine, nego i razbuđuje njegove uspavane mogućnosti i tako ukida očiglednu razliku između onoga što je običajno, domaće i onog što je strano. Stranost u jeziku prevodioca otkriva se kao izlet u nepoznate rejone domaćeg, prevod tada postaje jezik samospoznaje, izobičavanje maternjeg govora. Tako je bilo kad sam prevodio poznog Džojisa (*Finov hotel*): otkrivao sam i gustirao njegovu jezičku uobrazilju, ali sam zahvaljujući njemu, zahvaljujući tom Ircu koji je nekoliko vekova ranije okrenuo na naličje engleski jezik – nailazio na strane mi prostore poljskog jezika i upoznao njegov neočigledan potencijal. Džojis je okrenuo na naličje i moj jezik, primorao me je da postanem stvaralac u

⁵ Tuvinci, narod centralne Azije, danas u Rusiji. (*Prim. prev.*)

poljskom. Pokazivao mi je da taj govor mogu drugačije da primenjujem, na način koji je nekrivotvorljiv – *bossa nova!* Bez tog stvaralačkog impulsa u maternjem jeziku Džojso se ne bi mogao prevoditi.

Prevodilac govori, ali mora i da sluša – više da sluša kako zvuči prevod koji nastaje u mreži drugih tekstova jezika na koji prevodi, nego kako on stoji spram originala. Jer kakve veze ima to što prevod ostaje blizak originalu, kad nije verodostojan na jeziku prevoda? Kad je neubedljiv kao umetnost reči? Noć je, granica jave i sna, rizikovaću jednu tezu: tajna književnog prevoda je veština odvajanja od prevedenog teksta – ne zato da bi taj tekst iznivelisao ili ga omalovažao, nego da bi ga umnožio – jezik prevoda daje mu da postane u drugačijem obliku. Mesto prevodioca je u Kapernaumu: rezultat njegovog rada je umnožavanje teksta, ali ne „čudešno“, jer je to rad u znoju lica svoga.

Zato me prvenstveno interesuju stvaralački prevodi u konstelaciji odredišnog jezika, a tek potom kongenijalni prevodi spram originala. Smisao tog stvaralaštva je u operisanju maternjim jezikom tako da se njegove, često uspavane ili skrivene mogućnosti iskoriste do krajnjih granica, da se napravi nešto što do tada u tom jeziku niko nije pravio. Da se okrene na naličje i skenira pod uticajem tuđosti originala. A čitalac da se otuđi, da oseti da jezik kojim govori njemu ne pripada, jer je nešto što je od njega veće, što nije dokraja odomaćeno. To je iskustvo koje oslobađa.

Neuspešan prevod, po meni, nije onaj koji tu i tamo odudara od originala, nego onaj u kojem su se prevodilac i maternji jezik razmetnuli. Kad jezik bavlja ili, što je češće, kad postaje dosadan, predvidljiv i jednodimenzionalan. Kad se izazov stranog teksta pretvori u seču na panju, da nam ne

komplikuje život, da ga lako svarimo. Neuspeo prevod je, po mom noćnom mišljenju, takođe i onaj u kojem prevodilac ne vidi šansu za sebe, svojih pet minuta da malo pametuje, da mudro nešto dorekne, da optereti tekst (ah!) tim eruditskim fusnotama, i da smesta preuzme inicijativu umesto da veruje tekstu.

I opet *The Melody at Night, with You*, redak naslov sa zarezom. Neubrzan, *light swing* improvizacija Kita Džereta lagano se ispunjava sadržajem. Zarez se pretvara u ličnost. Prejako da bih držao sabranost nad prevedenim rečima. Ta muzika se bori za pažnju; pričajući svoju priču, efikasno konkuriše drugim pričama koje se događaju u sobi. Odlazem knjigu na pola sata, slušam šta Džeret ima da mi kaže. To su odomaćene melodije, to su tradicionalni standardi poznati iz mnogih izvedbi, s mnogih mesta i iz mnogih trenutaka u životu, ali Džeret ih izvodi tako što ih demontira i na svoj način postavlja u nešto što svaki put, pri svakom slušanju deluje novo.

Prevod ne samo što jeste, prevod mora biti stvaralaštvo. Prevod gubi šanse da bude dobar kad prevodiocu nedostaju kompetencija i hrabrost da se slobodno kreće po govoru na koji prevodi i da slobodno premešta taj govor gde i kada treba. Imam graničan osećaj sigurnosti, dugotrajniji od ove noći, od ovog diska *Night and the City* Čarlija Hejdena i Kenija Barona koji se upravo vrti, da više rđavih prevoda nastaje onda kad se prevodioci ropski drže originala nego kad dopuštaju sebi izvesnu slobodu. Zato prevodilac ne može biti ljubavnik teksta. Za tekst koji se prevodi prevodilac ne sme da gubi glavu, jer bi se uloga takvog bezglavog ljubavnika pre povezala s ograničavanjem slobode. A sloboda u prevodu može doneti samo dobre plodove.

Noć je. Prevodim gotovo isključivo noću. Kad dopiru zvuci voza iz južnog dela Lođa. Kad ulicom prođe pokojni bučni automobil. Kad iz zvučnika izlazi odmeren zvuk klavijature Makoja Tajnera iz *Nights of Ballads and Blues*. Preko dana se suviše toga događa da bih mirno sedeo nad prevodom i rezbario rečenicu. Previše sam nestrpljiv. Preko dana odlažem prevod i vozim bicikl ili idem u grad, ili gledam televiziju, ili telefoniram prijateljima, ili čitam novine, ili odabiram visokonaponska čulna uživanja – rečju, radim sve samo da ne bih prevodio. Dan me te obaveze razrešava. Tek kad se zgusne mrak, kad svet gasne i utihne, mogu da sednem i prevodim dok ne zaspim za stolom u tri ili četiri ujutru.

Počeo sam od čina nevere, a sad da kažem u šta verujem. Verujem da ću dočekati dan kad će književni prevod, iznutra protivrečan i nemoguć, biti ravnopravna oblast književnog stvaralaštva, kad izađe iz senke, kad izađe iz ormara i nađe svoje mesto u istoriji književnosti, pored proze, poezije i drame. Književna nagrada Gdinja, u čijem žiriju već godina sedim, a koja se dodeljuje za najviša postignuća u poljskoj književnosti za tekuću godinu, sad je dopunjena kategorijom najboljeg prevoda na poljski jezik, rame uz rame s poezijom, prozom i esejom. To je prvi slučaj da se književni prevod tretira kao deo žive književnosti poljskog jezika, a prevodiocu se priznaje ravnopravan status autora. Na svečanoj dodeli gdinjskih nagrada prevodioci stoje pored pesnika, prozaista i esejista. A u žiriju su ličnosti bez kojih je teško danas zamisliti književnost u prevodu – Marek Bjenjčik i Malgožata Lukašević, inicijatorka nagrade za prevod. „Čeka nas ozbiljniji zadatak“ – piše mi juče u mejlu – „da nateramo Švedsku akademiju da uvede Nobelovu nagradu za prevod.“

Moj malopre izrečeni simbol vere koji je po meri predanosti eminentne prevoditeljke dobra je prilika da zahvalim onima od kojih sam zanat učio, a koji su za mene bili majstori zanata. Maestralnoj Slavi Liseckoj – dok je učila sa mnom engleski, ja sam od nje učio umetnost prevođenja, pokazivala mi je na čemu se zasniva dobar prevod, to su za mene bili trenuci privatne kosmogonije: iz haosa se pomaljšao uzbudljiv raspored reči. Slava mi je skretala pažnju da, shodno engleskom maniru, često ponavljam „svoj“, što se može bez problema izostaviti u govoru, ili bar zameniti sa „vlastiti“. Šta je to prevod, učio me je i Stanislav Baranjčak, nisam dugo čekao na njegov odgovor kada sam mu kao nepoznati tridesetogodišnjak pisao, prevodeći pesme Filipa Larkina. Svoje prevode Larkina poslao mi je u rukopisu tražeći moje komentare, a kasnije mi je u štampanom obliku tog prevoda zahvalio. Kasnije smo se obojica, na dva kontinenta, istovremeno bavili Šejmusom Hinijem. Čitao sam i čitam Baranjčaka pažljivo, raspravljam se s njim, polemishem, razgovaram, iako on više nije među nama. Jezik prevoda učio sam i od Pjotra Somera. Moja škola čitanja poezije i razumevanja prevoda bila je njegova *Antologija nove britanske poezije*, a potom i njegov prevod poezije Frenka O'Hare. Na njegov poziv ušao sam u uređivački odbor književnog lista *Literatura na świat*, gde je i dalje moje mesto, gde i dalje gubim i dobijam veru u mogućnosti književnog prevoda.

Dobrano je minula ponoć dok ispisujem ove redove, kad treba da radim prevod pesama Ijana Hamiltona Finleja. Srećom, preda mnom je zora, za mnom su dani i noći provedeni među rečima. Truba Tomaša Stanjka iz *Suspended Night* neće mi dati da zaspim, još ću malo sedeti za stolom ove noći u decembru na izmaku, noći koja velikodušnim gestom

domaćina prisvaja crna slova pesme na stranom jeziku da bi ih potom lagano, neubrzano, prepustila svetlu novog dana koji još niko ne zna.

29. decembra 2017.